

PROBLEMY ROLNICZEGO UŻYTKOWANIA ZIEMI NA OBSZARZE PARKÓW NARODOWYCH¹

Bogna Lipińska

Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Gdańskiej

Maria Łuczyńska-Bruzda

Instytut Urbanistyki i Planowania Przestrzennego Politechniki Krakowskiej

PRZEJAWY GOSPODARKI NA OBSZARACH WIEJSKICH - FUNKCJE, TYPY, FORMY

Dla łatwego prześledzenia zależności, wynikających z zagospodarowania rolniczego, przyjmujemy schematyczny podział gospodarki na obszarach wiejskich według ich funkcji, typów i form. Jako funkcje wyróżniamy: produkcję roślinną, produkcję zwierzęcą, przetwórstwo, usługi letniskowe, funkcje typu podmiejskiego. Pojęcie typ określa

¹ Problematyka rolno-parkowa była poruszona na VI majowej sesji naukowej, organizowanej przez Sekcję Architektury Krajobrazu Komisji Urbanistyki i Architektury Oddział PAN - Kraków.

Tamże: Maria Łuczyńska-Bruzda, "Problemy rolno-osadnicze w Ojcowskim Parku Narodowym w jego skorygowanych granicach", oraz Maria Łuczyńska-Bruzda, "Charakterystyka przestrzenna parków narodowych w Polsce i wynikające z niej zadania planowania przestrzennego".
Ochrona Przyrody, R. 34, 1969.

skale i natężenie gospodarki rolnej: gospodarka wielkotowarowa, drobnotowarowa; intensywna, ekstensywna. Forma wyraża przestrzenne przejawy gospodarki, jak: układ przestrzenny zwarty lub rozproszony, zabudowa tradycyjna, zabudowa współczesna - produkcyjna, mieszkaniowa.

Analizując wpływ gospodarki rolnej na otoczenie według przyjętych kryteriów, łatwo ustalić, z jakimi istniejącymi i potencjalnymi zagrożeniami mamy do czynienia.

ZAGROŻENIE SPOWODOWANE GOSPODARKĄ ROLNĄ

W niniejszym artykule rozpatrywane jest zagrożenie parków narodowych i ich stref ochronnych, których środowisko zarówno naturalne jak i kulturowe godne jest szczególnej ochrony. Bierzemy tu pod uwagę rodzaj zagrożenia chcąc podkreślić, że zagrożenie krajobrazowe jest na równi ważne z biologicznym.

W razie zagrożenia biologicznego diagnozę powinni wystawić specjaliści rolnicy i biologowie. Jak do tej pory, właśnie sfera zagrożeń biologicznych była traktowana jako podstawowa i otrzymała już wiele opracowań, analiz, wytycznych. Można stwierdzić, że o tym temacie sporo wiadomo i powstały już przepisy w formie zakazów, nakazów i ograniczeń. Natomiast o zagrożeniach krajobrazowych jako o równie ważnym elemencie dotyczącym parków narodowych mówi się znacznie mniej.

Zagrożenia krajobrazowe stwarza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich. Działalność ta ma dwa podstawowe aspekty: produkcję rolną i zagospodarowanie kubaturowe /tab. 1/.

T a b e l a 1

Schemat zagrożeń powodowanych gospodarką rolną

Czynniki działające	Skutki działania
Zagrożenie biologiczne	
Nawożenie	zanieczyszczenie wód powierzchniowych
Stosowanie chemicznych środków ochrony roślin	" " "
Ścieki	" " "
Skomasowane ogrzewnictwo szklarniowe	zanieczyszczenie powietrza
Suszarnie zielonek	" "
Zagrożenia krajobrazowe	
a/ Działalność rolnicza	
Komasacja gruntów	zanik historycznego podziału rozłogów, zanik miedz, zadrzewień śródpolnych, remiz
Uprawa niektórych roślin przemysłowych	obniżenie waloru estetycznego krajobrazu
Uprawy monokulturowe	zmniejszenie się malowniczości krajobrazu
b/ Zagospodarowanie kubaturowe	
Zły stan techniczny zabudowy często zabytkowej	brak estetyki, sukcesywna utrata świadków rozwoju kultury materialnej
Wymiana substancji w zabudowie istniejącej /remonty/	niezgodność materiału z formą istniejącą /regionalną/, niezgodność z tradycyjnymi materiałami budowlanymi, często tandetne wykonawstwo
Nowa zabudowa, usytuowanie	zniekształcenie historycznych, bądź prawidłowych układów przestrzennych
Skala	zakłócenie kompozycyjne wewnątrz krajobrazowych
Forma	fałsz regionalny lub brak wyrazu, materiały niezgodne z tradycjami miejscowymi, tandetne wykonawstwo

CHARAKTERYSTYKA KRAJOBRAZOWA PARKÓW NARODOWYCH I ICH STREF
OCHRONNYCH NA PODSTAWIE PRZEJAWÓW GOSPODARKI ROLNEJ NA
TYCH TERENACH

Przejawy gospodarki rolnej w parkach narodowych

Jeśli chodzi o przejawy gospodarki rolnej w obrębie parków narodowych, to mamy tam do czynienia albo z zabudową /osadnictwo wiejskie/ oraz uprawami, czy łąkami i pastwiskami, albo też, co się częściej zdarza, tylko z łąkami i pastwiskami /np. w górskich parkach narodowych/.

Oceniając przejawy działalności gospodarczej, uwzględniono też ich zasięg terytorialny, a mianowicie ich występowanie na znacznych powierzchniach lub w małych nielicznych enklawach.

Scharakteryzowanie każdego parku narodowego w Polsce według wymienionych cech pozwoliło określić jego zasadniczy charakter i odpowiednio uszeregować parki, co podano w tabeli 2.

Uwarunkowania przestrzenne wpływu działalności gospodarczej w strefie ochronnej parku

Ten sam cel - scharakteryzowanie krajobrazowe jako punkt wyjścia do rozpatrzenia możliwości eliminacji zagrożeń spowodowanych działalnością gospodarczą - miała analiza stref ochronnych poszczególnych parków narodowych. Przyjęto tu jeszcze dwa dodatkowe uwarunkowania przestrzenne, a to z uwagi na inny charakter i rolę tych obszarów. Wzięto mianowicie pod uwagę, czy strefa ochronna należy do zlewni wód znajdujących się na terenie parku czy nie oraz, czy jest ona w całoś-

T a b e l a 2

Charakter krajobrazowy parków narodowych w Polsce

Park	Występowanie przejawów działalności gospodarczej				Stopień nasilenia działalności gospodarczej	Charakterystyka krajobrazowa
	wszystkich elementów /zabudowa, uprawy, łąki, pastwiska/		wybranych elementów /łąki, pastwiska/			
	a	b	a	b		
Ojcowski	x				o o o	KN
Kampinoski	x				o o o	KN
Wielkopolski	x				o o o	KN
Świętokrzyski		x			o o	NK
Roztoczański		x			o o	NK
Pieniński			x		o o	NK
Karkonoski				x	o	N
Babiogórski				x	o	N
Tatrzański				x	o	N
Słowiński				x	o	N
Woliński				x	o	N
Białowieski					-	N

Oznaczenia:

a - na znacznych powierzchniach,

b - w nielicznych enklawach,

KN - krajobraz kulturowo-naturalny,

NK - krajobraz naturalno-kulturowy,

o - nasilenie działalności gospodarczej - słabe,

oo - " " " - średnie,

ooo - " " " - duże,

N - krajobraz naturalny.

ci zagospodarowana rolniczo /brak większych kompleksów leśnych i innych terenów o naturalnym krajobrazie/. Sprawy te są o tyle ważne, że wpływają w sposób istotny bezpośrednio /przez zlewnię/ i pośrednio /skutki działalności rolniczej/ na zagrożenia samego parku.

Sumując występowanie złożonych uwarunkowań przestrzennych, otrzymujemy charakterystykę krajobrazową strefy ochronnej parku /tab. 3/.

Ponieważ uszeregowanie w obu zestawieniach jest podobne, można uznać, że istnieje ścisły związek między stopniem nasilenia działalności rolniczej w obrębie parków narodowych i ich stref ochronnych a ich krajobrazami, które można uszeregować od naturalnych do kulturowych.

METODY DZIAŁANIA STOSOWANE W WYBRANYCH PARKACH NARODOWYCH

Każdy przejaw działalności rolniczej zarówno w obrębie parku, jak i w jego strefie ochronnej pociąga za sobą aktualne i potencjalne zagrożenia dla parku narodowego. Znane są już i stosowane w praktyce pewne sposoby przeciwdziałania tym zagrożeniom. Przedstawimy tu analizę sposobów postępowania na przykładzie czterech wybranych parków. Została ona powiązana z wynikami analiz charakterystyki krajobrazowej, a wybrano w tym celu parki narodowe o różnym charakterze krajobrazowym i mające strefy ochronne o różnych, skomplikowanych lub bardzo prostych uwarunkowaniach przestrzennych.

1. Babiogórski PN: niepełna działalność gospodarcza /pastwiska na Hali Czarnej/, zaniechanie gospodarki rolnej.

Strefa ochronna: gospodarki rolnej nie prowadzi się, las.

Charakter krajobrazowy: parku - N, strefy - N.

2. Słowiński PN: pełna działalność gospodarcza, lecz w nieznacznym rozmiarze /Wieś Kluki/, zaniechanie gospodarki rolnej.

Strefa ochronna: należy do zlewni Łeby i Łupawy; pełna działalność

T a b e l a 3

CHARAKTER KRAJOBRAZOWY STREF OCHRONNYCH PARKÓW NARODOWYCH W
POLSCE

Park	1	2	3	Suma uwarunkowań przestrzennych	Charakterystyka krajobrazowa
Ojcowski	x	x	x	o o o	K
Kampinoski	x		x	o o	K
Świętokrzyski	x		x	o o	K
Słowiński	x	x		o o	KN
Roztoczański	x			o	KN
Wielkopolski	x			o	KN
Pieniński	x			o	KN
Tatrzański	x			o	KN
Babiogórski					N
Białowiecki					N
Karkonoski					N
Woliński					N

Oznaczenia:

- 1 - występowanie wszystkich przejawów działalności gospodarczej rolnictwa: zabudowa, uprawy, łąki, pastwiska,
2 - strefa ochronna należy do tej samej zlewni co wody znajdujące się na terenie parku,
3 - strefa ochronna jest całkowicie zagospodarowana rolniczo,
K - krajobraz kulturowy,
KN - krajobraz kulturowo-naturalny,
N - krajobraz naturalny,
o - nasilenie działalności gospodarczej słabe,
oo - " " " średnie,
ooo - " " " duże.

gospodarcza - w I strefie ochronnej niedopuszczenie bezpośredniego wpływu, w II strefie ochronnej zmniejszenie wpływu pośredniego.

Charakter krajobrazowy: parku - N, strefy - KN.

3. Kampinoski PN: pełna działalność gospodarcza; zamierzone zaniechanie gospodarki rolnej, sterowanie technologią.

Strefa ochronna: pełna działalność gospodarcza, wyłącznie rolniczo zagospodarowana, sterowanie technologią, zmniejszenie wpływu bezpośredniego.

Charakter krajobrazowy: parku - KN, strefy - K.

4. Ojcowski PN: pełna działalność gospodarcza, ograniczenie gospodarki rolnej, sterowanie technologią oraz rozmiarami gospodarki rolnej.

Strefa ochronna: pełna działalność gospodarcza; strefa należy do zlewni wód Prądnika, tak jak i park, wyłącznie rolniczo zagospodarowana, sterowanie technologią, niedopuszczenie wpływu bezpośredniego.

Charakter krajobrazowy: parku - KN, strefy - K.

Jak wynika z zestawienia, stopień zagrożenia parków przez gospodarkę rolną jest zgodny z kierunkiem zmiany charakterystyki krajobrazowej - KN-NK-N, natomiast możliwości usunięcia tych zagrożeń są zgodne z kierunkiem zmiany charakterystyki krajobrazowej - N-NK-KN-K /patrz tabele 2 i 3/.

Jeśli przeanalizuje się pozostałe parki narodowe, to prawidłowość ta potwierdzi się.

PROBA ROZWIAZANIA PROBLEMU ROLNICZEGO UŻYTKOWANIA ZIEMI NA
OBSZARZE PARKÓW NARODOWYCH

Można mówić o trzech sposobach regulowania gospodarki rolnej na terenach parków narodowych. Są nimi: całkowita eliminacja gospodarki rolnej, częściowa eliminacja /zmniejszenie rozmiarów/ oraz zmiana technologii produkcji rolnej na technologię opartą na podstawach ekologicznych.

Gdzie i kiedy stosować wymienione sposoby zależy od rodzaju parku, jego charakterystyki krajobrazowej, a także jego położenia na terenie kraju, charakteru regionu.

Całkowite wyeliminowanie gospodarki rolnej konieczne jest w tym przypadku, gdy park ma charakter unikalny. Chodzi tu więc o ochronę najwyższych walorów przyrodniczo-geograficznych.

Jeśli natomiast park narodowy uznany jest za "reprezentanta" danego regionu, czyli za reprezentujący jego główne cechy przyrodniczo-krajobrazowe, to należy wziąć pod uwagę jeszcze inne aspekty, nie tylko jego wartość przyrodniczą. W grę wchodzi typ regionu, charakterystyka otoczenia, przemiany jakie zachodziły na terenie samego parku zarówno w czasie, jak w przestrzeni w zakresie elementów naturalnych i kulturowych. W zależności od tego istnieje możliwość, a nawet potrzeba, pozostawienia niedużych obszarów zagospodarowanych rolniczo na terenie parku.

W związku z występowaniem terenów rolniczych w parku narodowym musi ulec uregulowaniu sprawa własności tych terenów. Możliwe są dwa rodzaje własności: własność parku narodowego i własność prywatna. Własność spółdzielcza nie jest brana pod uwagę, ponieważ występuje ona sporadycznie /spółdzielnie są nastawione na intensywną produkcję, co

w parku narodowym nie może mieć miejsca/. Najlepsza sytuacja jest wtedy, kiedy właścicielem terenów rolniczych leżących w obrębie parku jest zarząd parku, a co za tym idzie, cały obszar narodowego parku podlega jednemu gospodarzowi. Pozostawienie części terenów wchodzących w skład parku w rękach drobnych prywatnych właścicieli może spowodować różne nieprawidłowości w zagospodarowaniu terenu, wynikające z niezgodności działania właścicieli prywatnych z działalnością zarządu parku. Zatem w parkach narodowych charakteryzujących się przewagą cech naturalnych - NK wszystkie tereny rolnicze muszą podlegać zarządowi parku. W parkach narodowych o przewadze cech kulturowych - KN może istnieć drobna własność rolnictwa indywidualnego.

Jeśli chodzi o technologię produkcji rolnej, to należy wykluczyć możliwość prowadzenia na terenie parków narodowych gospodarki wielkotowarowej i intensywnej. Szkodliwy wpływ takiej gospodarki na środowisko przyrodnicze najwyższych wartości został już wystarczająco udokumentowany. Natomiast trzeba przeanalizować wpływ ekstensywnej i drobnotowarowej gospodarki rolnej, na jaką w wielu uzasadnionych przypadkach pozwala się w obrębie parku.

Zmiana technologii stosowania środków chemicznych powinna polegać przede wszystkim na zaniechaniu nawożenia mineralnego oraz stosowania chemicznych środków ochrony roślin. Produkcja powinna przestawić się na uprawy specjalistyczne, jak: rośliny miododajne i lecznicze, łąki czy pastwiska. Z krajobrazowego punktu widzenia, dochodzi jeszcze sprawa lokalizacji wszelkich elementów gospodarki rolnej /tab. 4/.

Określenie sposobów przeciwdziałania zagrożeniom wynikającym z gospodarki rolnej jest konieczne również dla strefy ochronnej parku. Zakres działalności gospodarczej jest w niej z reguły znacznie szerszy niż w parku. Występują więc rozmaite zależności i sprzężenia, z którymi należy się liczyć, a wiadomo że to co się dzieje w strefie ochronnej zawsze wpływa pośrednio, a nieraz i bezpośrednio na park narodowy.

T a b e l a 4

Działalność gospodarcza w parkach krajobrazowych

Forma użytku	Zakres występowania działalności gospodarczej	Lokalizacja
Grunty orne oraz osadnictwo	pełna działalność /zabudowa, uprawy, łąki, pastwiska/	na obrzeżu parku
Łąki, pastwiska, uprawy specjalne	wybrane elementy /bez osadnictwa/	enklawy śródlądowe, dna dolin
Nieużytki	różna działalność pozarolnicza	wybrane miejsca specjalne

Aby nazwa strefy "ochronna" nie była pustym słowem, tzn. aby teren ten istotnie spełniał swą rolę, potrzebna jest odpowiednia polityka nakazów, zakazów i ograniczeń regulująca całą działalność człowieka w strefie ochronnej.

W strefie ochronnej o krajobrazie K zakazuje się:

- lokalizowania ośrodków gospodarki hodowlanej bydła i nierogacizny na skalę wielkotowarową,
- zanieczyszczania wody, powietrza i gleby,
- intensywnej chemizacji,
- składowania środków chemicznych na dużą skalę.

W strefie ochronnej o krajobrazie KN ogranicza się ponadto:

- lokalizowanie dużych kompleksów ogródków działkowych,
- meliorowanie łąk,
- ujmowanie wody ze źródeł i potoków dla potrzeb komunalnych i przemysłowych w większej skali.

Gdy istnieje szczególnie skomplikowany układ uwarunkowań przestrzennych terenów otaczających park, można wprowadzić stopniowanie

strefy ochronnej jak to uczyniono w przypadku Słowińskiego Parku Narodowego², gdzie wyznaczono dwie strefy - bezpośrednią i pośrednią - o różnym stopniu ograniczeń. Tym sposobem w strefy ochronne został ujęty cały obszar zlewni rzek Łeby, Łupawy i Słupii, które uchodzą do jeziora Sarbsko i Łebsko, leżących w obrębie parku, co dało możliwość kontrolowania obszaru zlewni.

Bogna Lipińska, Maria Łuczyńska-Bruzda

PROBLEMS OF AGRICULTURAL UTILIZATION OF LANDS ON AREAS OF NATIONAL PARKS

S u m m a r y

Natural and cultural environment of national parks and their zones deserving a particular protection, is exposed to the threat to their biological and landscape resources, caused by farming on these areas.

Fertilization, chemical plant protection means and animal waste waters lead to pollution of surface waters, whereas the massy heating of glasshouses and drying installations for green fodder result in air pollution.

The consolidation of lands and monocultures worsen the landscape picture, whereas a bad state of buildings /often ancient ones/, false style of the repairs and new structures lead to successive losses of objects of the national culture, deformation of historical or correct spatial arrangements, disturbance of landscape interiors and regional falseness.

Well-known and already applied counteraction ways to the above threats are: total elimination of farming when the given park is of

² K.Baranowska, A.Baranowski /kierownik zespołu/, A.Hołub, J. Karsznia, B.Lipińska, M.Marsz, F.Pankau, Z.Schmidt, "Studium zagospodarowania przestrzennego strefy ochronnej Słowińskiego Parku Narodowego", m-pis, opracowania kartograficzne. Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 1976.

unical value, its partial elimination by reduction of agricultural lands or change of the agricultural production technology by biologic-natural technologies - exclusion of intensive large-scale farming, giving up mineral fertilization and application of plant protection means, cultivation of honey-yielding and drug plants and of grasslands. The protection zones there is to exclude location of large animal breeding farms, intensive chemization, large-scale storage of chemicals as well as to limit location of large complexes of garden allotments, reclamation of meadows, intensive water intake from springs or watercourses for municipal and industrial needs.

Богна Липиньска, Мария Лучиньска-Брузда

ПРОБЛЕМА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ
НА ПЛОЩАДЯХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПАРКОВ

Р е з ю м е

Природная и культурная среда национальных парков и их охранных зон заслуживающих особой защиты, выставлена на угрозу для ее биологических и ландшафтных ресурсов на этих площадях со стороны сельского хозяйства.

Удобрение и применение химических препаратов защиты растений и стоки из крупных животноводческих ферм вызывают загрязнение поверхностных вод, а массовое отопление теплиц и термические сушильные установки для зеленых кормов - загрязнение воздуха.

Ликвидация чересполосицы и возделывание монокультур ухудшает живописность ландшафта, плохое состояние построек /часто старинных/, неправильный стиль ремонтов и новое строительство приводят к постоянным потерям объектов материальной культуры, деформации исторических или правильных пространственных систем, нарушению внутренности ландшафта и региональным фальшивкам.

Общеизвестными и уже находившими в практике способами противодействия указанным угрозам являются: полное исключение земледелия - когда парк носит уникальный характер, его частичное исключение - замена технологий сельскохозяйственного производства биологическими технологиями, исключение крупнотоварного производства - прекращение применения минеральных удобрений и средств защиты растений, возделывание медоносных и лекарственных растений, а также лугов и пастбищ. В защитных зонах следует исключать: локализацию крупных животноводческих ферм, интенсивную химизацию, хранение крупных количеств химических средств, а ограничить: локализацию крупных комплексов любительских садов, мелиорацию лугов, интенсивный водозабор из источников и потоков для коммунальных и промышленных нужд.